

**ТАЛАБАЛАР ИЛМИЙ ДУНЁҚАРАШИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ**DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.23.39.035>*Камолова Шириной Усаровна,
Жиззах давлат педагогика институти катта ўқитувчиси**Норқулов Музаффар,**Жиззах давлат педагогика институти “Математика ва
информатика” йўналиши 2 -босқич талабаси*

Аннотация: Ушбу мақола бугунги куннинг долзарб мавзуларидан бўлиб, талабалар илмий дунёқарашини бойитишнинг мазмун моҳияти масалаларига қаратилган. Инсон камолот босқичлари масалаларига боғлаб ёритилган.

Таянч сўзлар: Шахс, жараён, миллий қадриятлар, умуминсоний қадриятлар дунёқараиш, тарбия жараёни.

**ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАУЧНОГО
МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ***Камолова Ширина Усаровна,
старший преподаватель Джизакского государственного
педагогического института**Норкулов Музаффар,**студент 2-го курса Джизакского государственного педагогического
института по направлению “Математика и информатика”*

Аннотация: Данная статья является одной из актуальных тем и посвящена содержанию обогащения научного мировоззрения студентов. В нем рассматриваются вопросы стадий зрелости человека.

Ключевые слова: человек, процесс, национальные ценности, общечеловеческие ценности, мировоззрение, образовательный процесс.

**THE MAIN FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE
SCIENTIFIC WORLDVIEW OF STUDENTS***Kamolova Shirina Usarovna,
Senior lecturer of the Jizzakh State Pedagogical Institute**Muzaffar Norkulov,**2nd year student of the Jizzakh State Pedagogical Institute in the direction
of “Mathematics and Computer Science”*

Annotation: This article is one of the most pressing issues of our time and focuses on the inimportance of enriching the student's worldview. Issues of human development are considered.

Key words: Man, process, national values, universal values, world view.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва таълимни ислоҳ қилиш борасидаги бошқа

меъёрий хужжатларида таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш ва шу асосда интеллектуал салоҳиятли маънавий баркамол авлодни шакллантириш давлат аҳамиятига молик муҳим масалалардан эканлиги таъкидланган. Айниқса, бу борада «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да «Халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида, замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шарти» эканлиги асосланган [6.12].

Демак, онгли инсон пайдо бўлибдики, фикр, ғоя, қараш, мафкура, таълимотлар шаклланиб, улар асосида илм, фан, техника, технология, таълим, тарбия тадрижий (эволюцион) тарзда ривожланиб келмоқда ва такомиллашиб бораверади.

Инсондаги ақл, оннинг ривожланиб бориши натижасида табиат ва жамиятдаги ҳодиса ва жараёнлар кечишини ўрганишга, уларни имкон бўлганда бошқаришга бўлган қизиқиш, интилиш ҳамма вақт ҳам долзарб муаммо бўлиб келган. Энг асосийси булар масофа ҳам, ирқ ҳам, миллат ҳам танламайди.

Шахс интеллектуал қобилиятининг жамият тараққиётига мос ривожда ўтмиш донишмандларимиз ишлари ўрганилганда ҳақиқатдан ҳам интеллектуал салоҳият ва унга мос таълим-тарбия эволюцион тарзда юксалиб келаётганлиги ҳақидаги билим ва тасаввурларга эга бўламиз.

Бизга маълумки, тарбия масаласи билан улуғ бобокалонларимиз доимо шуғулланиб келган. Улар Абу Наср Фаробий, Алишер Навоий, Имом ал-Бухорий, Юсуф Хос Ҳожиб ва ҳоказолар. Бу борада Абу Наср Фаробийнинг «Фозил одамлар шаҳри», «Фазилат, бахт ва камолат ҳақида» ва шу каби асарлари бугунги ёшларимиз тарбиясида ҳам ниҳоятда ибратлидир.

Қайд этилган асарларнинг асосий мазмунини тарбия воситалари, шакллари ва шу қабилар ташкил этади.

Тарбия ўзи нима, деган саволга Фаробийдан қуйидагича кетма-кетликдаги жавобни топиш мумкин:

«Камолот» - бу яратган Аллоҳнинг борлигини онгли равишда сезиш ва ундан воқиф бўлиш»;

«Камолатга элтувчи йўл – гўзал фазилатли ва хайрли (яхши) ишларни ички хоҳиш ва истак билан такрорлаш, уларга мунтазам амал қилиш»;

«Бахт – ахлоқий фазилатларни ўзлаштириш натижаси»;

«Бахт белгиси – руҳнинг лаззат олиши ва яратганни севиш»;

«Камолат натижаси – абадийликка эга бўлиш». [10.224].

Турли ёш ва ҳар хил жинсдаги бола ривожланиши, дунёқараши ахлоқий ва жисмоний камол топишига ижобий таъсир қиладиган омил ҳамда шарт-шароитларини билиш ва улардан унумли фойдаланиш шахс камолотида муҳим асос бўлиб ҳисобланади. Тарбия тизимида, ишлаб чиқаришда билимсизлик, саводсизликни йўқотиш учун болалар руҳиятидан қариялар маънавиятигача назарий ва амалий билимларни эгаллаш давримиз талабидир.

Азизиддин Насафий (XIII аср) қарашларида «Эй фарзанд, ҳеч бир мукофот талаб қилмай, миннатдорчиликлар кутмай, аксинча ўзингни бурчли деб билиб, яхшилик яратиб, ҳамма вақт, ҳамма учун эзгулик ижод қилганингдагина сен Оллоҳи таоланинг хулқи билан безанажаксан!» [14.23].

Демак, буюк боболаримизнинг ўлмас мероси бугунги ёшларнинг

маънавий тарбиясида ва айниқса уларнинг миллий дунёқараши кенгайишида битмас-туганмас хазинадир. Уларни ибрат-намуна қилиб кўрсатиш орқали ёшлар онгида қуйидаги инсонпарварлик фазилатлари янада юксалади: - мардлик; - ботирлик; - паҳлавонлик; - меҳнатсеварлик; - катталарга хурмат ва кичикларга иззатда бўлишлик; - дўстлик ва муҳаббат туйғуларига садоқатли бўлишлик ва шу кабилар.

Демак, инсон камолоти ва унинг юксалишида ёшларимиз маънавий тарбияси ва илмий дунёқараши кенглиги, ибрат-намуна муҳим роль ўйнаётган экан. Шу сабабли ҳам бугунги ёшларимиз дунёқарашини шакллантириш ва юксалтиришда улар онгига миллат, Она тупроқ, Она Ватан, халқ ва унинг тарихий илдизлари асосидаги бой миллий-маънавий меросимиз ҳақидаги маълумотларни таълим-тарбиянинг барча жабҳаларида сингдириб боришимиз лозим.

Демак, миллий хусусиятларимизга мос тарбияни олган ва олаётган ёшларимиз мунтазам равишда камол топиб бораверади ҳамда уларнинг дунёқараши ҳам унга мос равишда юксалиб боради.

Шу сабабли ҳам ушбу ишда ёшларимизни тарбиялашда ва уларнинг илмий дунёқарашини кенгайтиришда шахс ижодий камолоти босқичлари ҳамда улардан таълим-тарбия жараёнида ибрат-намуна сифатида фойдаланишга тавсиялар бериш ҳақидаги маълумотларни ёритишни мақсад қилиб олдик.

Демак, шахс тарбияси жараёни ижтимоий муаммо бўлиб, уни ечими эса ҳар бир инсон ўша жамиятнинг тўлақонли фаол аъзоси бўлишлиги билан белгиланади.

Маълумки, жисмоний камолот ҳар доим ҳам инсон маънавий камолоти ва интеллектуал салоҳиятини, яъни инсон дунёқарашини даражасини тўғри белгилаб олиш имконини беравермайди. Қуйидаги кетма-кетлик эса инсон камолатини жисмоний ва маърифий даражалар асосидаги босқичларини белгилайди: чақалок; гўдак; ўқувчи; ўқувчи-шахс; талаба; талаба-шахс; мутахассис; юқори малакали мутахассис.

Аммо бу кетма-кетлик орқали тўла маънодаги шахс камолатини унинг дунёқараши кенглиги нуқтаи назаридан баҳолаб бўлмайди.

Аввало дунёқараш нима?

«Дунёқараш – фалсафа фанининг энг муҳим категорияларидан бири. Фалсафанинг асосини ташкил қилади, олам ва одам ҳақида бир бутун қарашлар, ғоялар тизимини яратади. Энг муҳими инсоннинг оламга муносабати, дунёдаги ўрни, моҳияти, ҳаётини йўналиши, ўзлигини англаш каби саволларга жавоб беради. Зероки, фалсафанинг асоси ҳам соғлом ақл тафаккури ва унинг ривожига мос келадиган дунёқарашни яратишдир. Бунинг учун инсон, энг аввало, мукамал билимга эга бўлиши лозим» [22.476.].

«Дунёқараш – дунёга ва инсоннинг ундаги ўрнига, кишиларнинг ўз атрофидаги воқеликка ва ўз-ўзига муносабатига бўлган умумий қарашлар тизими, шунингдек, бу қарашларга асосланган одамларнинг эътиқодлари, идеаллари, билиш ва фаолият тамойиллари» [39.704].

«Дунёқараш – шахснинг шахслигини, маънавиятини, ижтимоийлашуви доирасини кўрсатувчи кучли мотивлардандир».

«Дунёқараш – тартибга солинган, яхлит онгли тизимга айлантирилган билим, тасавурлар ва ғоялар мажмуи бўлиб, у шахсни маълум қолипдан ўз

шахсий қиёфасига эга тарзда табиатда муносиб ўрин эгаллашга чорлайди» [47.40].

Юқорида келтирилган, яъни, дунёқарашга берилган қомусий ва фалсафий луғатдаги таърифлар ҳамда педагогик ва психологик таърифлардан кўриниб турибдики, дунёқараш тушунчаси одамнинг ўзининг онадан туғилиши билан дунёни кўришидан бошланиб, юксак интеллектуал салоҳиятни эгаллашга қадар ривожланиб боради. Улар «ақл → онг → фикр → илм → билим → қараш → ғоя → таълим» тизим орқали ривожланиб, такомиллашиб боради.

Демак юқорида қайд этилганидек, онгнинг мавжудлигидан фикр ва уларни ифодаловчи маълумотлар шаклланиб, онг тафаккурнинг шаклланишида мустақкам асос бўлиб ҳисобланади. Шу сабабли ҳам киши онгида, унинг қалбидаги эътиқоди асосида дунёқараш шаклланади, яъни дунёқараш – одамнинг теварак атрофдаги оламга ва ундаги ўзининг тутган ўрнига қарашларидан келиб чиққан тизим. Кишиларнинг фалсафий, сиёсий, илмий, диний, ақлий ва эстетик қарашлар йиғиндиси.

Шахс дунёқарашини ташкил этувчиларини ва уларнинг интеграциясини куйида биз 1.1.1- шаклдагидек ифодалашни лозим топдик, чунки бундай боғлиқлик педагогика фанидаги «Тарбия назарияси»нинг «Илмий дунёқарашни шакллантириш ва ўқувчиларни ақлий тарбиялаш» бобини ўрганилишига мустақкам дидактик асос бўлади.

Дунёқараш шаклланишининг яна бир хусусияти шундан иборатки, хусусий кўринишлардан умумий кўринишларга, яъни индивидиал хусусиятлардан ижтимоий хусусиятларгача ривожланиб, такомиллашиб бораверади ва шунинг билан бирга у ижтимоий муносабатлар билан чамбарчас боғлиқ. Дунёқараш кишиларнинг ёши, ҳаёт тажрибаси, интеллектуал салоҳияти, мафкураси ва шу кабилар билан боғлиқ равишда ривожланиб такомиллашиб боради.

Дунёқараш инсоннинг ўзини ва дунёни зарурий равишда англаши ҳамда баҳолаши асосида шаклланади. Бу борада ҳозирги ёшларимиз онгини ўстириш ва тафаккурини кенгайтириш муҳим аҳамият касб этади. Булар орқали уларни интеллектуал салоҳиятли сиёсий онгли қилиб тарбиялаш имконияти яратилади. Бу эса эркин ва мустақил фикрлайдиган, ўзлигини англай оладиган, яъни ҳар хил зарарли оқимларга қўшилиб кетавермайдиган бўлажак мутахассисларни тайёрлашда мустақкам асос бўла олади.

Шахснинг дунёқарашини, айниқса, илмий дунёқарашнинг кенглиги уларнинг асосий таркибий қисмлари: ақл, онг, фикр, илм, билим, илмий билим, илмий қараш, эътиқод, илмий тафаккур ва шу кабиларга боғлиқ.

«Дастлаб индивид дунёни ҳиссий сезади (дунёни ҳис қилиш). Бунда индивид воқеликни бевосита ҳиссий инъикос этиш натижасида англайди. Кейин воқелик ҳақида тўпланган билимлар асосида индивидиал дунёқараш пайдо бўлади. Бу дунёни англаш дейилади. Шахснинг дунёни англаши орқали унинг ўзини англаши ҳам шаклланиб бораверади. Шу тариқа дунё ҳақидаги барча билимлар юксак даражада умумлаштирилади ва яхлит дунёқараш ҳосил бўлади» [39.704].

Демак, айрим одамнинг ақли, онги билан боғлиқ ҳолда шакланган дунёқараш индивидиал дунёқараш бўлади ва унинг муайян ижтимоий жамоа (гуруҳ, қатлам, синф, миллат, элат, халқ, ва жамият миқёси)даги ижтимоий онги асосида шакланган дунёқарашни ижтимоий дунёқараш дейилади. Бу жараёнда индивидиал дунёқарашнинг кенгайиб бориши

ижтимоий дунёқарашни юксалтиришга асос бўлади ва улар доимо бир-бири билан мунтазам алоқадорликда бўлади ва бир-бирини ривожлантиради. Бу жараён шахс камолати босқичи кетма-кетлигида яққол сезилади. Демак, энди шахс дунёқарашни ҳақида ва уларнинг ташкил этувчилари, асослари ва шаклланиш босқичлари ҳақида маълум бир тушунчага эга бўлди ва уни куйидаги 1.1.2.- шаклдагидек ифодалашни лозим топдик.

Бу борада олиб борилган кўп йиллик илмий изланишларимиз кўрсатишича, талабалар илмий дунёқарашини кенгайтиришда уларга шахс ижодий камолоти кетма-кетлиги ҳақида маълумот бериш ижобий педагогик самараларни берар экан.

Бу кетма-кетлик одам шахс даражасига эришгандан кейинги интеллектуал салоҳиятга эга бўлгандан бошлаб баҳоланса, талабалар илмий дунёқарашини шакллантиришни тўғри йўлга қўйиш имконияти туғилади ва улардан таълим-тарбия жараёнида асосли равишда фойдаланишга эришилади

Шу сабабли ҳам талабалар илмий дунёқарашини кенгайтириш ва уларнинг маънавиятини юксалтиришни самарали амалга ошириш учун шахс интеллектуал камолотини куйидаги кетма-кетликда ифодалашни лозим топдик: ақлли одам; онгли одам; фикрли киши; илмли-билимли киши; ғояли инсон; маърифатли ва маънавиятли шахс; маданиятли ва баркамол шахс; олим; аллома; мутафаккир; донишманд ва комил инсон.

Демак, дунёқараш инсониятнинг тарихий тараққиёти давомида ривожланиб борган ва улар тараққиёт жараёни давомида турли кўринишларни олган. Албатта улар кўринишлари ўзининг мазмун-моҳияти жиҳатидан ҳам турли йўналишларда бўлади. Шу сабабли ҳам улардан таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш, уларнинг мос кўринишларини танлаш ҳам ўзига хос ижодий жараёндир. Буни самарали амалга оширишни осонлаштириш мақсадида улар ҳақида қисқача маълумотлар келтирамиз.

Худди шунингдек, бу қайд этилган дунёқарашлардан ташқари илмий, сиёсий, ахлоқий, ҳуқуқий, эстетик ва шу каби дунёқарашлар ҳам мавжуд.

Булардан ташқари дунёқарашнинг кўлами (индивиднинг бутун ҳаёти мобайнида ривожланиб, кенгайиб боровчи жиҳатлари), мазмуни (индивид онгида воқеликнинг хилма-хил жиҳатлари қай даражада қамраб олинганлигини акс эттиради) ва маркази ёки таянч нуқтаси (индивиднинг қандай шахсий ҳамда ижтимоий манфаатлар мажмуаси доирасидан туриб олам ҳақида фикр юритиши) каби жиҳатлари ҳам бор.

Маълумки, инсон ўз ҳаёти давомида ўзидан олдин ўтган кишиларнинг турмуш тажрибасига (тарзига), тўпланган билим, кўникма ва малакаларига, яъни қадриятларига таянади. Шу сабабли ҳам дунёқараш айниқса илмий дунёқараш кишиларнинг ахлоқ меъёрлари, ҳаётни яхшилаш борасидаги онгли интилишлари, қизиқишлари меҳнат фаолиятига ва турмуш тарзига ижобий таъсир кўрсатиб, улар ҳаётида катта амалий маъно (мазмун) касб этади.

Демак, дунёқарашнинг юқорида қайд этилган кўринишлари, инсон камолоти босқичлари ва уларга мос бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларни тайёрлашда фойдаланишда ҳамда давлат таълим стандартларини давр талабига мос такомиллаштиришда мустаҳкам маънавий-маърифий асос бўлади. Шунингдек, инсон камолоти босқичлари ва уларга мос дунёқарашлардан бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашдаги таълим-тарбия

жараёнида мунтазам фойдаланиб борилиши натижасида маънавий етук, эркин ва мустақил фикрлайдиган, «XXI аср – интеллектуал аср»нинг фаол иштирокчиси бўлган мутахассис тайёрлашга эришилади. Шу сабабли ҳам талабалар илмий дунёқарашини кенгайтиришда турли фанларни ўқитишда фойдаланиш мумкин. Айниқса, «Умумий педагогика» фани ўтилиб унинг назарияси қисмидан кенг фойдаланилса ижобий натижа беради. Педагогика назарияси 4 бобдан иборат бўлиб 1. асосий қисми, 2. тарбия назарияси, 3. таълим назарияси ва 4. бошқарув тизими каби бўлимлардага бу тушунчалар асосида бўлажак бошлангич синфи ўқитувчиларининг илмий дунёқарашини бойитишда ва шахс ижодий камолоти босқичларининг мазмун-моҳиятидан фойдаланишда сезиларли педагогик самараларни беради. Натижада ақлий тарбия ва илмий дунёқарашнинг асосий белгилари (омиллари, ташкил этувчилари) ва моҳияти талабалар онгидан янада мустаҳкам ўрин олади. Бу борада талабалар илмий дунёқарашининг асосий таркиблари ва фарқларигача таҳлил қилиш салоҳиятига эга бўлди.

Адабиётлар рўйхати.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» // Олий таълим (меъёрий ҳуқуқий ва услубий ҳужжатлар тўплами). – Тошкент: 2004. – 12 б.

Абу Наср Форобий. Фазилат, бахт-саодат ва камолот ҳақида. – Тошкент: Ёзувчи, 2002. – б.

Ёқубов А. Сихат–саломатлик йили: мазмун ва моҳият. – Тошкент: 2005. – 23 б.

Фалсафа: қомусий луғат. – Тошкент: Шарқ, 2004. – 476 б.

Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдли. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2002. – 3. ж. – 704 б.

Каримова В.М. Социальные представления об узбекской семье у юношей и девушек.– Автореф. дисс.... докт. пед. наук Ташкент: УзПФИТИ, 1994. – 40 с.